

УДК 316.324.8

О. А. ТАРАСОВА, Л. С. ЧЕРНОУС

У. БЕК І Е. ГІДДЕНС ПРО СУСПІЛЬСТВО РИЗИКУ

У статті аргументовано тезу про перетворення небезпек і загроз, з якими стикаються сучасні суспільства, на соціальні ризики. Викладено основи концепцій суспільства ризику, представлені в працях Ульріха Бека та Ентоні Гідденса. Спираючись на дослідження першоджерел, автори намагаються відокремити спільне й відмінне в поглядах класиків цього соціологічного напрямку на соціальну природу ризику як конституанта соціального в модерних суспільствах. Приділено увагу основним положенням концепції суспільства ризику У. Бека, наведено ризик-оптимістичні прогнози, представлені в доробку Е. Гідденса. Показано спільну позицію У. Бека і Е. Гідденса щодо подвійної присутності ризику на структурному та діяльнісному рівнях.

Ключові слова: ризик, суспільство ризику, сучасність, небезпека, загрози, ризики середовища, діяльність, рішення.

В останню третину ХХ ст. людство вступило в нову фазу свого розвитку, яку називають «суспільством ризику». «Суспільство ризику» – це постіндустріальна формація, яка відрізняється від індустріального суспільства головним чином тим, що в ньому розподіляються небезпеки й зумовлені ними ризики, а не блага, як в індустріальному суспільстві. Загрози, які виявляються в цьому суспільстві, принципово відрізняються від попередніх тим, що вони не мають кордонів ні в часі, ні в просторі. Для цих небезпек не існує державних кордонів.

Сучасне суспільство стає все більш ризикогенним. Критичному аналізу проблем суспільної ризикогенності значну увагу приділяли видатні соціально-політичні мислителі ХІХ–ХХ ст.: Карл Маркс, Макс Вебер, Еміль Дюркгейм, Георг Зіммель і багато інших. Усі вони намагалися визначити час зародження сучасності.

Суспільство ризику у вузькому розумінні – це нова форма суспільства індустріального модерну, характерною рисою якого є ризик.

У широкому розумінні суспільство ризику – це інтегральна концепція поглядів на розвиток сучасного соціуму в умовах його підвищеної ризикогенності, наявності небезпек і глобальних загроз. У сучасну соціологію термін «суспільство ризику» ввів німецький соціолог Ульріх Бек у своїй праці «Суспільство ризику на шляху до другого модерну» (1986 р.) [1]. Власну теорію ризику нелінійних суспільств запропонував Ентоні Гідденс. У Беку належить найбільш завершена концепція суспільства ризику. На його думку, ризик – це не виключний випадок і не побічний продукт суспільного життя. Суспільство постійно продукує ризики. Це продукування легітимне й здійснюється в усіх сферах життєдіяльності суспільства: соціальной, політичній, економічній. Ризики – невідворотній продукт механізму прийняття рішень.

На думку У. Бека, ризик може бути визначений як «систематична взаємодія суспільства з небезпеками та загрозами, що індукуються й виробляються модернізацією як такою. Ризики, на відміну від небезпек минулих епох, – наслідок загрозової могутності модернізації та невпевненості і страху, які вона породжує» [1, с. 45]. Зміст теорії «суспільства ризику» полягає в тому, що панівна в індустріальному суспільстві «позитивна» логіка суспільного розвитку, що пов'язана з накопиченням та розподілом багатства, усе більше витісняється «негативною» логікою продукування й поширення ризиків. Насамкінець, збільшення ризиків підриває сам принцип ринкової економіки й приватної власності, оскільки систематично знецінюється та експропріюється (забруднюється, перетворюється у відходи тощо) вироблене суспільне багатство. Розширення й збільшення ризиків також загрожує фундаментальним основам раціональної поведінки суспільства та індивіда – науці й демократії.

Відповідно до цієї теорії, одні країни, суспільства чи соціальні групи з продукування ризиків отримують тільки прибуток і користуються виробленими благами, а інші, у свою чергу, зазнають впливу ризиків.

Але У. Бек підкреслює, що продукування ризиків досить «демократично»: воно породжує ефект бумерангу, досягаючи та вражаючи тих, хто нажився на продукуванні ризиків або вважає себе застрахованим від них. Звідси ще один висновок: продукування ризиків – потужний чинник змін соціальної структури суспільства, його перебудови відповідно до критерію ступеня загрози ризиків. А це означає, що в суспільстві складається нова розстановка політичних сил, в основі якої – боротьба за визнання, що ризикогенне (небезпечне), а що ні. Далі У. Бек робить висновок: «соціально усвідомлені ризики політично вибухонебезпечні: те, що до цих пір розглядалось, як неполітичне, стає політичним» [1, с. 24].

По-іншому, ризики «політично рефлексивні», тобто породжують нові політичні сили (наприклад, соціальні рухи) і впливають на чинні соціальні інститути суспільства. У формуванні політики й ідеології модерного суспільства одну з провідних ролей відіграють виробництво знань, наука. Концепція «суспільного ризику» стверджує, що з розширенням виробництва ризику, особливо мегаризиків, роль науки в політиці й суспільному житті істотно змінюється. Адже більшість ризиків, що пов'язані з успіхами науково-технічного прогресу, до того ж найбільш небезпечних (хімічне й радіоактивне забруднення, неконтрольовані наслідки генної інженерії) безпосередньо не сприймаються органами відчуттів людини. Ці ризики існують лише у формі знання про них. Звідси фахівці, відповідальні за визначення ступеня ризикогенності нових технічних систем і нових технологій, а також засоби масової інформації, які розповсюджують знання про них, «набувають ключових соціальних і політичних позицій» [1, с. 23].

Ще одна проблема – політична інтерпретація природничого й технічного знання. Це знання безпосередньо не може бути використано в полі-

тичному процесі, необхідно перекласти ці знання мовою політичного діалогу й рішень. Цей переклад здійснюється політично ангажованими науковими співтовариствами й «перетворюється на чинник, що легітимізує глобальне промислове забруднення, рівно як і всезагальний підрив здоров'я та загибель рослинності, тварин і людей» [1, с. 59]. Формується інститут експертів, які набувають значної політичної ваги, саме експерти визначають рівень соціально прийнятого ризику для суспільства. Привілейоване становище інституту експертів тягне за собою негативні наслідки. Розподіл суспільства на експертів і всіх інших викликає в населення стійку реакцію недовіри до науки й технологій, оскільки експерти систематично приховують або спотворюють інформацію про ризики, а також не можуть відповісти, на питання, які ставлять населення та його ініціативні групи. Боротьба між політично заангажованими експертами утруднює оцінку істинного стану навколишнього середовища й прийняття адекватних рішень. І як результат, наука як соціальний інститут поділяється на академічну (наука фактів) і науку досвіду, яка, ґрунтуючись на публічних дискусіях і життєвому досвіді, «розкриває істинні цілі і засоби, загрози і наслідки того, що відбувається» [1, с. 15]. У. Бек вважає, що наука досвіду в суспільстві ризику повинна не тільки розвиватися, а й бути прийнята суспільством як легітимний інститут знань, що уповноважений приймати рішення.

На наш погляд, варті уваги ще такі положення концепції «суспільства ризику» У. Бека. Учений розглядає нормативну модель суспільства. Нормативний ідеал минулих епох – рівність. Нормативний ідеал суспільства ризику – безпека. «Соціальний проєкт суспільства набуває чітко негативного й захисного характеру – не досягнення «хорошого», як раніше, а запобігання «найгіршому». Іншими словами, система цінностей «нерівноправного суспільства» заміщується системою цінностей «небезнебезпечного суспільства», а орієнтація на задоволення нових потреб – орієнтацією на їх самообмеження» [1, с. 49].

У. Бек вважає, що в суспільстві ризику виникають нові соціальні сили, що руйнують старі соціальні перегородки. На його думку, це будуть спільноти «жертв ризиків», а їх солідарність на ґрунті занепокоєння й страху може породжувати потужні політичні сили. Суспільство ризику є політично нестабільним. Постійна напруга та страх перед небезпеками розхитують політичний маятник від усезагальної небезпеки й цинізму до непередбачуваних політичних дій. Недовіра до чинних політичних інститутів і організацій зростає. Нестабільність і недовіра періодично викликають у суспільстві пошук точки опору – «твердої руки». Таким чином, повернення до минулого, у тому числі авторитарного й навіть тоталітарного режимів, не виключено. У концепції У. Бека ризики в соціологічному розумінні – це систематична взаємодія суспільства «з загрозами і небезпеками, ініційованими і продукованими процесом модернізації як таким. На відміну від небезпек минулих епох ризики суть наслідки, пов'язані з загрозовою могут-

ністю модернізації і породжені її глобальною нестабільністю і невизначеністю характеру панівної сили». Таким чином, «суспільство ризику» для У. Бека – це суспільство, яке генерує ризику [2, с. 21–22].

Ризик у теорії британського соціолога Є. Гідденса аналізується на рівні соціальних систем. На його думку, ризик є результатом модернізації й активізується глобалізацією. Розвиток сучасних суспільств, який виражається в абстрактних системах сучасності (інформація, грошові системи), створив широкі сфери відносної безпеки для безперебійного плину повсякденного життя, більш безпечного, ніж у будь-якому з традиційних суспільств, але Е. Гідденс вважає, що подібний процес – це «палиця з двома кінцями». У процесі глобалізації інтенсифікується соціальне виробництво, підвищується складність соціальних систем і відносин. Е. Гідденс, як і У. Бек, бачить збільшення числа неусвідомлених наслідків соціальних дій. Сьогодні людина оточена ризиками, що походять від технологічних і соціальних систем. Загрозливі ризики виходять з-під контролю не лише індивіда, а й великих організацій, включаючи держави. Безповоротність такої ситуації ставить під питання онтологічну безпеку людини. Будь-яка соціальна дія ризикогенна. Бездіяльність, пасивність або рішення про відмову здійснити дію також є соціальною «дією», яка може бути не менш ризикована. Е. Гідденс вважає, що соціальна дія виникає в результаті прийняття рішення, яке базується на довірі (trust) до соціальної системи. Е. Гідденс порівнює сучасний світ із системою, структурними елементами якої є ризики, що їх створює людство. Він виокремлює специфічні ознаки, притаманні ризикам: зумовленість сучасних ризиків глобалізацією; перенасиченість сучасного суспільства знаннями про ризики; недостатність експертного знання як інструменту запобігання ризикам у соціальних системах. Е. Гідденс також вводить поняття «середовище ризику» в сучасному суспільстві. «Середовище ризику» має такі елементи: ризики, що породжені рефлексивністю модернізації; загроза усвідомлення й виникнення почуття відсутності сенсу існування людини; небезпека для людства, що викликана модернізацією та вдосконаленням військових технологій [3, с. 4–160].

На думку Е. Гідденса, профіль суспільного ризику сучасності виглядає так: 1) глобалізація ризику як підсилення інтенсивності, 2) глобалізація ризику як розповсюдження випадкових подій, 3) ризики походять із соціалізованого середовища, 4) розвиток інституціонального визнаного ризикогенного середовища, 5) визнання існування ризику, 6) знання про ризик широко розподілено, 7) визнання обмеженості експертного знання (сама ідея експертизи, вважає Е. Гідденс, піддається глибокому сумніву) [3, с. 124–129].

Він виділяє два різновиди ризику: 1) зовнішній ризик, причина якого лежить поза нами самими, пов'язаний з незмінними традиціями або із законами природи; 2) рукотворний ризик, пов'язаний з нашим пізнанням навколишнього світу [3, с. 42].

Сучасне суспільство переживає поворотний момент у своїй історії: якщо раніше людство турбувало, що може «зробити з ним природа», то тепер його турбує, що воно саме може зробити з природою. Е. Гідденс зазначає, що на зміну переважаючому зовнішньому ризику приходить панування рукотворного ризику. Якщо раніше зовнішні ризики сприймали як фатум, рок, і людина зверталася до оракулів чи шукала благовоління божественних сил у пошуках виходу з небезпек, то зараз, стверджує Е. Гідденс, на допомогу кличе експертів.

Е. Гідденс виявив ті структурні елементи соціуму, трансформування яких породжує ризики. Він визначив двосторонній характер переходу до стадії рефлексивної модернізації, ввів поняття «роз'єднання», тобто включення соціальних відносин у глобальний контекст. Він постійно підкреслював, що модернізму внутрішньо притаманна тенденція до глобалізації. У своїх працях Е. Гідденс особливу увагу звертає на те, що зараз не тільки дія, а й відмова від прийняття рішень може призвести до виникнення ризиків. Дія викликає ризики, оскільки модернізація ускладнює технічні засоби та системи життєдіяльності людини, що зробило суспільство більш уразливим. У суспільстві ризику збільшується кількість внутрішніх ризиків, тобто ризиків, пов'язаних з людськими помилками. Бездіяльність же виникає тому, що, не ліквідувавши наслідків одного ризику, суспільство отримує новий, інколи більш суттєвий і складний.

Висновки. Таким чином, теорії «суспільства ризику» У. Бека і Е. Гідденса є евристичним і методологічним стимулом для широких теоретичних пошуків та різноманітних досліджень такої неоднозначної категорії, як ризик. Розроблені У. Беком і Е. Гідденсом теорії підтверджують, що категорія ризику із часом набула всезагального й екстериторіального характеру, охопивши як індустріальну систему та соціальні інститути, так і повсякденне життя кожної людини.

Список використаної літератури

1. Бек У. От индустриального общества к обществу риска. *THESIS*. 1994. № 5.
2. Бек У. На пути к другому модерну. Москва, 2000. С. 21–22.
3. Гидденс Э. Судьба, риск, безопасность. *THESIS*. 1994. № 5.

Стаття надійшла до редакції 07.10.2019.

Тарасова О. А., Черноус Л. С. У. Бек и Э. Гидденс об обществе риска

В статье аргументирован тезис о преобразовании опасностей и угроз современных обществ в социальные риски. Изложены основы концепций общества рисков У. Бека и Э. Гидденса. Опираясь на исследование первоисточников, авторы делают попытку выделить общее и отличное во взглядах классиков данного социологического направления относительно природы рисков как конституанта социального в модернизированных обществах. Особенное внимание уделено исследованию основных положений концепции общества рисков У. Бека, приведены риск-оптимистические прогнозы, представленные в трудах Э. Гидденса. В статье представлена общая позиция У. Бека и Э. Гидденса относительно двойственного присутствия риска на структурном и деятельностином уровнях.

Ключевые слова: *риск, общество риска, современность, опасность, угрозы, риски окружения, деятельность, решения.*

Tarasova O., Chernous L. U. Beck and A. Giddens on Risk Society

In the article, the authors argue the thesis of transforming the dangers and threats of modern societies into social risks. The fundamentals of the concepts of the risk society U. Beck and A. Giddens are presented it's one. The authors make an attempt to highlight the general and differences in the views of the classics of this sociological direction regarding the nature of risks as a constituent of social in modernized societies based on an analysis of the primary sources. Particular attention is paid to the study of the main provisions of the concept of the risk society U. Beck. Risk-optimistic forecasts in the works of A. Giddens are given. The article presents the common position of U. Beck and A. Giddens regarding the dual presence of risk at the structural and activity levels.

Risk society is an integral concept of views on the development of modern society in the context of its increased risk the presence of dangers and global threats in it. The content of the theory of «risk society» is that in industrial society the «positive» logic of social development prevails, associated with the accumulation and distribution of wealth and it is supplanted by the «negative» logic of risk generation and spread. In the end, the increased risk undermines the very principle of a market economy and private property, as public goods produced are systematically depreciated and expropriated (polluted, converted into waste, etc.)

In the formation of the politics and ideology of a modernized society, one of the leading roles belongs to the production of scientific knowledge. The concept of «public risk» argues that with the expansion of risk production, especially mega-risks, the role of science in politics and public life changes significantly. Most of the risks are not directly perceived by the human senses and therefore the most dangerous are those associated with the successes of scientific and technological progress (chemical and radioactive contamination, uncontrolled consequences of genetic engineering). These risks exist only in the form of knowledge about them. Therefore, specialists responsible for determining the degree of riskiness of new technical systems and technologies as well as the media that disseminate knowledge about them occupy new key social political positions.

A risk society is politically unstable. Constant tension and fear of dangers it is swing the political pendulum from universal danger and cynicism to unforeseen political actions. Distrust of existing political institutions and organizations is growing. Instability and distrust periodically cause in society a search for points of resistance - a «firm hand». This means that a return to the past, including authoritarian and even totalitarian regimes, is not excluded.

Thus, today a person is surrounded by risks that come from technological and social systems. Threatening risks get out of control not only of the individual but also of large organizations including the state. The irrevocability of such a situation calls into question the ontological safety of man. Any social action is risky. Inaction, passivity or the decision to refuse to take actions are also social actions that can also be no less risky.

Key words: risk, risk society, modernity, danger, threats, environmental risks.